

Ante Kusić

CHARDIN — EVOLUCIONISTIČKI
MISLILAC KRŠĆANSKE USMJERENOSTI

Chardin — svećenik i prirodoslovac, evolucionist i vjernik, vizionar i geolog, mistik i antropolog, kritičar teologije i kršćanski humanist, katolički progresist i teološki sintetičar, znanstveni analitičar i pjesnik vjere — u naše doba želi povezati vjeru i znanost, stvaranje i evoluciju, narav i nadnarav, materiju i duh. Božju Providnost i postojanje zla u svijetu! Želi povezati Krista-Bogočovjeka s Kristom-Omegom, motorom i svrhom evolucije! Želi povezati Boga i Svijet!

Chardin je mislilac, koji je golema područja stvarnosti sažeo u pojmovima: kozmogeneza, biogeneza, antropogeneza, kristogeneza; radijalna energija, tangencijalna energija, radijalna jezgra; točka Omega, kompleksifikacija — osvješćivanje, stvarateljska transformacija, misteriozna Pleroma, konvergentni Svemir, Sveopći Centar unificiranja, tapkanje Evolucije; dirigirani slučaj, unutrašnji i vanjski lik materije, kozmička tvar; dirigirana aditivnost bitka, emergencija, centrirane i konvergentne cjeline pojavnosti, kritična točka evolutivnih prijelaza, kristifikacija prirode, humanizacija kršćanstva, fenomen čovjeka, božanska sredina. Sveta Materija, osjećaj Sveopćeg; ontičko trojstvo »materija — duh — Krist«, »služba izgradnje Kristova Tijela« itd.

Chardin je mislilac kršćanske usmjerenosti! On želi kršćanstvo učiniti vjerodostojnim za ovo vrijeme, tj. vrijeme kojemu pečat daju evolucionizam darvinističkog nadahnuća, socijalizam marksističkog predznaka i personalizam egzistencijalističke nesmirivosti.

Chardin je građanin svijeta! Istraživač razvoja čovjeka u Francuskoj, Kini, Mongoliji, Japanu, Indiji, Burmi, na Javi te u Somaliji i u Americi! Svećenik, kojega jedni proglašuju čovjekom bez vjere (msgr. Perente), drugi zastupnikom kantovskih postulata praktičnog razuma (filozof Natanson), treći obnoviteljem aristotelovske filozofije, tj. hilemorfizma (Jules Carles), četvrti hiperkatolikom i vjernikom koji pred-

stavlja ortodoksiju budućnosti (de Lubac, Dubarle)! Drugi ga opet smatraju mostom između marksista i kršćanstva (Roger Garaudy)!

Chardin je redovnik Družbe Isusove! Međutim, Sveti Oficij u svo-
me »Monitumu« od 30. lipnja 1962. proglašuje njegovo učenje proble-
matičnim zbog »dvosmislenosti« i »zabluda«. Ipak, Chardinova misao
nadahnula je nekoliko crkvenih dokumenata. Nadahnula je encikliku
»Mater et Magistra« Ivana XXIII., kako ističe Jean-Marie Domenach,
te poruku o »teologiji zemaljskih vrednota« Drugog vatikanskog sabora.
Čovjek čudnovate sudbine, kojemu je bilo zabranjeno izdavanje vlastitih
znanstveno-teoloških djela za života, i koji je slušao odluke pretpostav-
ljenih, a ipak mu se — nakon smrti — djela objavljuju pod patronatom
vrhunskih stručnjaka iz najraznolikijih znanstvenih grana: od teologije
preko prirodoslovlja pa sve do književnosti (abbé Breuil, Louis de Bro-
glie, Julien Huxley, Arnold Toynbee, Gaston Bachelard, Etienne Borne,
Georges Duhamel, André Malraux, Leopold Sedar Senghor, Jean Wahl).

Takav građanin svijeta, danas, dvadeset i šest godina nakon smrti,
u svojim pogledima do te mjere sjedinjuje težnje svijeta da su na XXI.
generalnoj konferenciji UNESCO-a u Beogradu — gdje sam bio i ja kao
član delegacije Svete Stolice — prijedlog francuskog delegata da se na
međunarodnoj razini UNESCO-a proslavi ova stota obljetnica rođenja
Teilharda de Chardina podržali čak i delegati Senegala i Kine. Taj su
prijedlog prihvatile države članice i generalni direktor UNESCO-a, uz
ocjenu da Generalna konferencija u vezi s djelom T. de Chardina sma-
tra da su »njegova misao i radovi značajno obogatili filozofsku i znan-
stvenu refleksiju pretkazujući elemente civilizacije Univerzalnoga.«[^]

/. O Chardinovu evolucionizmu — općenito

Svoju evolucionističko-kršćansku viziju svijeta sažima Chardin u
knjizi *Moja slika svijeta* (Mein Weltbild).[^] Knjiga polazi od fizičke fe-
nomenologije, te preko metafizike dolazi do mistike. Polazi se od Sve-
mira, koji, »savijajući se u sebi« (das einrollende Universum), dolazi u
čovjeku do »refleksije«, pa preko kolektivne »humanizacije« prelazi u
stanje »superrefleksije« koja ga zatim preko »kršćanskog fenomena« vodi
prema sjedinjenju s »točkom Omega«, tj. s Kristom-Bogočovjekom. To
je, ja bih rekao, stanovita involutivna evolucija I evolutivna involucija
Boga I Svijeta, Apsolutnog Bića I ograničenih Ili »participativnih« bića.
Pravci daljnje evolucije, tj. evolucije *prema* Kristu, uvijek u Kristu I po
Kristu, mogu se opisati kao »sjedinenje« Svijeta, »centriranje« Ili »in-
tenziviranje« svijesti, »spiritualizacija«, »konačna emergencija« cjelo-
kupnog mišljenja I rada duha u Kristu kao «Omegi» evolucije. »Omega«
je pri svemu tome »samodostatni i subzistentni Pol Svijesti« koji je toll-

[^] *Le mois à l'Unesco*, Paris 1980, CCIU, N2 99, str. 31.

[^] *Mein Weltbild*, Walter Verlag, Freiburg i. Br.; prijevod iz knjige »Les Direc-
tions de l'Avenir«, Paris 1973. Seuil.

ko »umiješan u ovaj Svijet« da on može — ništa ne gubeći i ne dobivajući kao »Pol« — »skupljati kozmičke elemente... sjedinjujući se s njima«: »Omega« od vječnosti ima »svoju *nad-evolutivnu* (transcendentnu) narav«. Zbog triju razloga moramo bar »postulirati postojanje Omega«. Ti su razlozi »ireverzibilnost« stupnjevskih dostignuća evolucijskog para »kompleksifikacija-osvješćivanje«, »polaritet« proračunljivog i nepredvidljivog u evoluciji, te »slaganje« (Einmütigkeit) centričkog grupiranja, odnosno »sjedinenja« čestica »kozničke tvari«. To je »sjedinenje«, preko bezbrojnih evolutivnih oblika »planetarne kompresije«, dovelo do pojave čovjeka, odnosno »noosfere« i »kršćanskog fenomena«. Sve to — počinjući od Krista kao neizmjernog Alfa — ide prema Kristu kao neizmjernome Omega.

Do sada je svijet bio tumačen iz Bitka shvaćena u smislu statičke Punine. Danas treba da ga shvatimo u smislu *dinamizma* unutar Punine u kojoj se obavlja »sjedinenje«: »Bitak — sjediniti se s drugim ili druge sjedinjavati (aktivni oblik). Bitak = postati sjedinjen ili dati se sjediniti od drugoga (pasivni oblik)«. To je nova metafizika, prema kojoj: »Bog postoji.. ukoliko se s drugim sjedinjuje«, ostajući pri tome ona, klasičnoj metafizici već poznata, uvijek »ireverzibilna i samodostatna posvudna nazočnost 'Prvog Bića' (naša točka Omega... ovdje se slaže s klasičnom filozofijom)«; bez tog »Bića« bilo bi »nemoguće ... učiniti ma i jedan jedini korak prema Naprijed«. Za razliku od stare filozofije, koja je priznavala samo takav »pasivni oblik sjedinjenja«, danas treba da Bogu dodamo i onaj »ativni oblik«: Bog se i sam, makar u svojoj beskonačnosti nema što dobiti ni izgubiti, na stanovit način usavršava *ukoliko on sa sobom sjedinjuje* druge stvari, tj. čitav Svemir.

Ovdje se sada pojavljuje »samo-subzistentno Jedinstvo«, kao jedan »pol Bitka«, skupa s *čistim* Mnoštvom« na periferiji«, kao drugim »polom«. To »Mnoštvo« jest »*nihil creabile*«: ono je samo »mogućnost bitka«, »pasivna virtualnost sjedinjenja«, »vapaj za Bitkom« kojem se »donekle — ni Bog ne može suprostaviti«. Ovdje naša »pamet više zapravo i ne zna kako bi trebalo razlikovati apsolutnu nužnost od apsolutne slobode«. Ovakva metafizika »sjedinenja« dopušta »pleromizaciju«, tj. »ostvarivanje parcijalnog bitka« unutar Božanske Punine. To bi bio kao usvijetni »pol« stanovite »simetrije prema božanskoj trinitizaciji«. Ukratko: »Stvarati znači *sjedinjavati*«. To je Chardinova »Unio creatrix«!

' Isto, str. 34—43 passim.

* Isto, str. 42.

» Isto, str. 42—48.

• Isto, str. 54—55.

' Isto, str. 55.

' Isto, str. 56.

' Na istom mj.

" Na istom mj.

» Isto, str. 57.

u kontekstima »sjedinenja« na smjeru »polova« Boga i svijeta *mistika* dobva drugo značenje. Mistiku treba shvaćati, kaže Chardin, u značenju: »Potreba da se istodobno i jedno s pomoću drugoga ostvaruju (erreichen) znanost i umjetnost, ono Sveopće i — odvojeno — spiritualno...«¹ U kontekstima takva evolucijskog »sjedinenja« ovdje se u teologiju uvodi stanovita komplementarnost između »Bića-od-sebe« i »participativnog bića«²; tu ono »nihil creabile«, kao »svijet — stvaran za Krista«, zbog svog »vapaja za Bitkom (ein Flehen um Sein)«, na određen način postoji već prije no što je mogao imati označnicu »svijet«.³

Chardinova pisma s istraživačkih putovanja od 1923. do 1939., objavljena u knjizi *Tajna i obećanje Zemlje* (Geheimnis und Verheissung der Erde)⁴, otkrivaju ciljeve rada tog čovjeka. Chardin proučava fosile da bi mu »prošlost« dala sugestije za »izgradnju Budućnosti«. U evolutivnoj izgradnji Budućnosti Chardin gleda obrise *istine* »Nad-ljudskoga« prema kojoj vodi evolucija. Nekoliko dana prije svoje smrti, u travnju 1955., piše iz New Yorka: »Dovoljno je da se samo jedan jedini put u samo jednom duhu pojavi Istina, i ništa je više ne može spriječiti da sve zahvati i da sve zapali.« On se ponosi pismom što mu ga je poslao pater Maréchal iz Louvaina o prikazu *La Place de l'Homme dans la nature*. U pismu stoje riječi: »Nitko tako kao vi, danas nema u rukama sve teološke, filozofske i prirodoslovne pretpostavke za problematiku Evolucije.«⁵ Chardin voli kršćanstvo pa zbog toga — nezadovoljan »kršćanstvom 'izabranih', kao nečim starim, netjelesnim i beskrvnim« — upozorava kršćane na to da čovječanstvo i kršćanstvo mogu preživjeti u budućnosti samo ako se budućnost Čovječanstva sagradi na tri »stupa«: »na univerzalizmu, futurizmu i personalizmu«.⁶ Stoga je u eseju *Spašavajmo čovječanstvo* iz Pekinga 23. listopada 1936. pisao da treba stvoriti »Frontu čovječanstva« koja će se boriti za budućnost čovječanstva odgovorivši na pitanje »u što se mora vjerovati?«, boriti se za jedinstvo čovječanstva odgovorivši na pitanje »u što se mora gledati?«, i — konačno — boriti se za akcijsku liniju čovječanstva odgovorivši na pitanje »što se mora činiti?«⁷

Knjiga *Moj Svemir* (Mon Univers)⁸ obrađuje Chardinove ideje o *filozofiji*. U njoj se »unio creatrix« povezuje s »primatom Svijesti« vodeći do »vjere u ono Apsolutno«. Zatim obrađuje ideje o *religiji* — gdje

¹ Isto, str. 63.

² Isto, str. 76—77.

³ Isto, str. 84.

⁴ *Geheimnis und Verheissung der Erde*, Claude Aragonnès, Verlag Karl Alber, Freiburg-München 1958.

⁵ Isto, str. 11.

⁶ Isto, str. 14.

⁷ Isto, str. 215.

⁸ Isto, str. 237.

Isto, str. 237—238.

² T. de CHARDIN, *Mein Universum*, Walter Verlag, Freiburg i. Br. 1973; original *Mon Univers* u zborniku »Science et Christ«, Seuil, Paris 1965.

se »Univerzalni Krist« pokazuje kao glavni činilac »oduhovljavanja Svijeta« i ideje o *moralu i mistici* — gdje se govori o potrebi razvijanja i o smanjivanju samog sebe u službi razvoja Svijeta i u usmjerenju na budućnost. Chardin polazi od postavki: »bolje je biti nego ne biti, bolje je više biti nego manje biti, bolje je imati svijest nego ne imati svijest, bolje je imati više svijesti nego manje svijesti«. Iz toga slijede zaključci: Svemir ima svoj cilj; taj cilj kroz evoluciju »stvarateljskim sjedinjenjem (unio creatrix)« vodi do Boga; primiti »sjedinenost« i predati je dalje zapravo znači iskusiti stvarateljski utjecaj Boga koji »creat uniedo.«^{^^} Svaki atom, elektron, svaka elementarna čestica ima u sebi određenu »iskru duha« koja omogućuje evolucijsko »sjedinenje« sve do pojave »ljudske duše.«^{^^*} U takvim kontekstima Svemir, s obzirom na Boga, prima oblik stošca koji se »dolje« prema bazi i »gore« prema vrhu — u bezbroju evolucijskih »cjelina« — prostire u mnoštvenost materije kao baze i penje u *jedinstvo* Omega kao vrha: »Odozgo prema dolje može se osjetiti *isti* stvarateljski utjecaj, ali — uvijek više svjestan, više pročišćen i sve kompliciraniji«, tj. utjecaj od mehaničkih pokreta u nižim oblicima kompleksifikacije pa do ljudskog srca s beskonačnim moćima ljubavi i do »Zbiljnosti, koja se izdiže iznad svih krugova onoga čovječjeg.«^{^^} U tom evolutivnom uzdizanju »svaka konzistentnost dolazi od duha« kao što je i »čistoća duhovnog vrhunca nekog bića razmjerna materijalnoj širini njegove baze.«^{^^} Slijedeći zaključak: »Materija i duh stoje jedno prema drugome ne kao dvije stvari, kao dvije naravi, nego kao *dva smjera* evolucije u svijetu«, te je onda i Svemir »samo jedna jedina zbiljnost, jedna monada — koja je u trajnom nastajanju.«^{^^} Svemir nastaje kao »supstancija iz supstancije« konvergirajući prema Omega kao najvišem i apsolutnom Centru evolucije svijeta.—" Tu nema mjesta oštrom razlikovanju između supstancije i akcidenta, u smislu stare metafizike.

Osvjetljivanje prošlosti radi pravilnije izgradnje budućnosti nadahnjuje također knjigu *Pogled u prošlost* (Die Schau in die Vergangenheit).^{^^*} U toj knjizi čovjek je opisan kao »ključ evolucije«^{^^}: s pomoću »refleksije« on upoznaje samoga sebe, s pomoću »pronazaka« on radi na vlastitu napredovanju, s pomoću sposobnosti za »konspiraciju« (duhovni odnos i simpatiju!) odupire se štetnom individualiziranju.^{^^*} Nisu toliko važne teorije, Darwinova ili bilo koja druga, koliko je važna činjenica da se *danas* stvari pokazuju kao »nezavršive, neograničene u pripremanju.

" Isto, str. 7—8.

" Isto, str. 17—18.

" Isto, str. 20—21.

« Isto, str. 24—25.

" Isto, str. 28.

" Isto, str. 29—30.

Isto, str. 31—32.

^{^^} *Die Schau in die Vergangenheit*, Walter Verlag, Ötten 1965; original *La vision du passé*. Seuil, Paris 1957.

Isto, Str. 99.

" Isto, Str. 109.

sazrijevanju i dovršavanju vlastite naravi.«.¹ Riječ »narav« ovdje ne smijemo shvatiti kao kakvu *točku* ili kao nešto statičko, nego samo kao odvijanje jedne niti ili »filuma«! Chardin ovdje asocira na Aristotela, pa govori: »Možda bi se u tom smislu moglo reći da aristotelovski hile-morfizam znači projekciju modernog evolucionizma na svijet bez bes-konačnog trajanja. Kad bi ta projekcija bila prenesena u Svemir u koji trajanje (u beskonačnost) unosi daljnju dimenziju, teorija o materiji i formi bila bi gotovo jednaka našim današnjim razmišljanjima o razvoju prirode.«.² Ni u kojem slučaju, međutim, ne mogu se Svemir i Bog po-istovjetiti. Transformizam ili evolucionizam »nikako ne povlače za sobom postojanje Svemira koji bi bio obučen u božanske attribute... Daleko od toga da bi znanost težila za tim da nam otkrije nekog novog boga: ona će nam samo otkriti materiju kao sjedište (Schemel) Božanstva. Mi se onom Apsolutnom ne približavamo putovima znanosti, nego — *zanosom ekstaze*. To je zadnja intelektualna postavka transformizma i ujedno njezina prva moralna i religiozna pouka.«.³*

Svemir, shvaćen evolucijski, u sebi nema ništa od one »ontičke pu-nine, vječnosti, što ih kršćanska filozofija pripisuje Bogu«; »nužnost Svemira posljedica je slobodne Stvoriteljeve odluke«; ». . . 'nezavršivi' ka-rakter tog Svemira nema u sebi ništa od Božje beskonačnosti«, a samo iz toga što »naš duh ne spoznaje nikakav prvi član pojavne ulančenosti među stvarima ne može se zaključiti da ne postoji nikakav *ontološki početak trajanja svijeta*«. Chardin misli da je upravo evolucionizam jedinstveno »moguća škola boljeg spiritualizma«⁴: on veliku važnost daje »idealima i odgovornosti«. Evolucionizam je također »moguća škola čudorednosti«: trajno potiče čovjeka da ne upada u egoizam i agnostički individualizam, nego da neprekidno ide »prema organskom dovršenju, s pomoću solidarnog rasta s drugima«. Učenje evolucionizma ili transfor-mističko učenje spiritualističkog pravca, kako ga zastupa Chardin — u kojem se priznaje »primat duhovnih energija« — »jest stanovita škola nade«, »škola veće međusobne ljubavi i većeg nastojanja.«.⁵ Chardin go-vori: »Svijet nikada neće biti dovoljno prostran, niti će čovječanstvo ikada biti dovoljno snažno da bi bilo dostojno Onoga koji ga je stvorio i u njemu se utjelovio.«.⁶

Evolucija sa sobom donosi različnost rasa, jer »sinteze grupa slijede nakon sinteza individuuma.«.⁷ Evolucija rasa vodit će k razvoju stano-vite »internacionalne etike« koja će omogućiti daljnji čovjekov rast. U

¹ Isto, str. 189.

Na istom mj.

Isto, str. 193.

² Na istom mj

³ Isto, str. 195.

Isto, str. 208.

Isto, str. 232.

³ Isto, str. 233.

⁴ Isto, str. 204.

toj etici kršćanstvo će imati svoje mjesto, jer kršćanstvo u sebi nosi »klimu predanosti i odricanje, uz osjećaje bratstva«! Osim toga, »budućnost misleće Zemlje povezana je s obrtanjem snaga mržnje u snage ljubavi«,** što je osobito naglašeno baš u kršćanstvu. Chardin dalje govori o poziciji čovjeka u Svemiru. Postoje, kaže, on »tri reda veličina« i one se kreću između »beskonačno velikog« i »beskonačno malenog«. Ono »beskonačno veliko« izražavamo do danas najvećom matematičkom vrijednošću od 10^{10} cm promjera poznatog Svemira, »beskonačno maleno« izražavamo do danas najmanjom matematičkom vrijednošću od 10^{-10} cm dužine promjera s područja atomskih čestica. Između toga dvoga stoji »treće« beskonačno — čovjeka s 10^8 cm dužine^{*} unutar koje se materija nastavlja »kompleksificirati« u beskonačnost popratnog »osvješćivanja« — dobivši da sada u čovječjem mozgu stupanj kompleksnosti od 10^{10} atoma.*'

Einsteinove formule vrijede samo za Svemir u ona dva prva »beskonačna«. Te formule ne obuhvaćaju čovječju »neizmjernost* u obliku čovječjih »duhovnih snaga očekivanja i nade«, zapravo »kršćanstva*. Kršćanstvo je vjera budućnosti, jer ono prihvaća vjeru u »Boga kao osobni Centar svemira, vjeru u primat čovjeka u prirodi i vjeru u totalizaciju svih ljudi u krilu jednog istog spiritualiziranog organizma«. ** U takvom spiritualističkom evolucionizmu čovjeku je ponovno dano nakon Galileja izgubljeno mjesto najvažnijeg bića u Svemiru. To mu je mjesto vraćeno, ali »ne više u statičnosti«, nego »u gibanju«; »ne više u vlastitosti fizičkog središta Svemira, nego u znaku strelice evolutivnog rasta Svijeta«. ** To je sada »*neoantropocentrizam** koji ne smijemo više shvaćati lijeno i tromo, kao statički »položaj«, nego — čovjekoljubivo i zanosno — »kao smjer evolucije«. **"

U knjizi *Moja vjera* (Mein Glaube)^{*} raspravlja o evoluciji s obzirom na vjeru. Tu čitamo o fizičkom sjedinjenju Kristova čovječstva s vjernikom prigodom posvećenja, o pojmu stvarateljske transformacije, o načinima božanskog djelovanja u Svemiru, o mogućim povijesnim predodžbama istočnog grijeha, o kristologiji i evoluciji, o misli o istočnom grijehu, o monogenizmu i monofiletizmu, o daljnjem razvoju problema čovječjeg podrijetla, te nalazimo naslove kao »Mnoštvo nastanjenih svjetova«, »Bog evolucije«, »Moje litanije« itd. Želeći ostati vjeran svome kršćanstvu i znanosti Chardin ovdje o »stvarateljskoj transformaciji« govori ovako: »Tako shvaćeno stvaranje nije nikakav periodički prodor Prvog Uzroka: stvaranje je božansko djelo koje je *koegzistentno* s cjelo-

" Isto, str. 313.

" Isto, str. 318.

Isto, str. 329.

" Isto, str. 337–338.

" Isto, str. 359.

Na istom mj.

" *Mein Glaube*, Walter Verlag, Ötten 1972; original *Comment je crois*, Seuil, Paris 1969.

kupnim *trajanjem* Svemira. Bog *stvara od* početka vremena te — ako stvar gledamo iznutra — takvo stvaranje (dapače i ono početno!) ima oblik *transformacije*. Participativni bitak (stvorenih bića) nije postavljen u nekakvim blokovima koji bi se kasnije diferencirali bez stvarateljskog preoblikovanja: *Bog nam neprekidno udahnuje novi bitak*. I dalje kaže Chardin: »Pravi Uzrok . . . djeluje na pojedinačne stvari i na gibanje cjeline. U strogom smislu rečeno, Bog *ne čini* postojeće stvari, nego — omogućuje da stvari *čine* same sebe.«^{*^} Bog je tu, prema Chardinu, ne samo spoznatljiv, nego — više od toga — donekle iskusiv: »Pod usponskim gibanjem života, *izvan svake sumnje*, skriva se trajno djelovanje nekog Bića koje iznutra prema *Naprijed* nosi čitav Svemir . . . Objektivno shvaćeno: materijalna ostvarenja nose u sebi ono *Božansko*. .«^{^^}

U knjizi *Ljudska zoološka grupa* (Le groupe zoologique humain)^{'''} Chardin obrazlaže čovjekovu posebnu ulogu u sklopu sveopće evolucije. U njoj su obrađene teme: Mjesto i značenje života u Svemiru, Svijet se uvija u sebe (s'enroule). Razvoj biosfere i odvajanje antropoida, Pojava čovjeka ili iskoračaj refleksije. Oblikovanje noosfere (kao socijalizacije u širinu: civilizacija i individuacija). Oblikovanje noosfere (kao socijalizacije unutar zgušćivanja: totalizacija i personalizacija, s pravcima budućnosti), itd.

Evolucijska »korpuskularizacija« preko sve »kompleksnijih« materijalnih tvorbi vodi do pojave »života« i — konačno — do pojave »čovjeka«. »Čovjek« je sada ono »na čemu, i u čemu se Svemir uvija (s'enroule)«. *- »Hominizacija« ili nastanak čovjeka samo je »mutacija — slična sviim drugim mutacijama«, ali samo »po svojim *izvanjskim* značajkama«. ''' »Hominizacija« — premda je mutacija kao i sve druge — ipak je *ujedno* »različna od svih drugih mutacija«^{^*} po tome što u sebi nosi »izvanrednu moć ekspanzije« i »izvanrednu brzinu diferencijacije«. '* U čovječanstvu se stoga ubrzano odvija proces totalizacije, i to u tri faze: u fazi »etničkog zgušćivanja«, u fazi »ekonomsko-tehničke organizacije« i u fazi »popratnog povećavanja svijesti, znanja i postavljanja putokaza za djelovanje«. ** Upravo u čovjeku očituje se »konvergiranje Svemira«, tj. težnja evolucije prema nekom istom cilju! A čovjek je u to »konvergiranje« unio određen »porast slobodne energije i intenzivno istraživanje«. *^ On je u Svemir unio »ubrzavanje (rebondissement) evolucije i neocerebralizaciju«. ** Sve će se to nastaviti do ostvarenja one totalne i finalne refleksije« s kojom će se pojaviti parazitski Krist, tj.

« Isto, str. 31.

" Isto, str. 36.

'» Isto, str. 38.

" *Le groupe zoologique humain*, éd. Albin Michel, Paris.

" Isto, str. 61.

" Isto, str. 81.

5* Isto, str. 92.

'5 Isto, str. 94—95.

5« Isto, str. 130—132.

" Isto, str. 140—141.

5» Isto, str. 144.

Krist-Omega na svršetku svijeta.*" Ovo, međutim, nije nikakav panteizam, jer »Omega može biti shvaćena samo kao mjesto *susreta* između Svemira, koji je dospio na gornju granicu centriranja, i jednog *Drugog Centra*, koji je još dublji i koji je samo-subzistentan, kao apsolutno Zadnji Princip... ireverzibilnost (evolucije) i personalizacija (u čovjeku) .. «*<• Taj je Princip ono »istinsko *Omega*«.^^

U djelu *Himna onom Vječno Ženskom* (Hymne an das Ewig Weibliche)®^ Chardin, u smislu jedne evolucionističke sinteze, obrazlaže biblijske riječi o »Stvaralačkoj Mudrosti« (iz knjige *Izreka* 8, 22): »Jahve me stvorio kao počelo svoga djela .. ; oblikovana sam još od vječnosti..., prije nastanka zemlje; . . . bila sam kraj njega, kao graditeljica, bila u radosti, iz dana u dan, igrajući pred njim sve vrijeme: igrala sam po tlu njegove zemlje, i moja su radost djeca čovjekova.«* U Bibliji govori sama Mudrost. U Chardinovoj himni govori Beatrix, tj. ono stvaralačko — »Vječno Žensko«. U toj himni princip koji sve sjedinjuje jest »Ljubav«, koja je sam Bog, tako da sve što se suprotstavlja sveopćem »sjedinenju« biva »griješ«. »Primat Ljubavi« u Chardina je ključna istina za kršćanske dogme i kršćansko življenje. Kršćanska je ljubav, kaže Chardin, »u Božjoj ljubavi prema svijetu i svakom elementu svijeta«, pa — dosljedno tome — »ljubavi elemenata svijeta među sobom i prema Bogu«. Takva »Ljubav« vodi *sjedinenju* svega u *Bogu*, ali ne kao nestajanje vlastitoga Ja u Bogu, nego kao »diferencirajuće sinteze« iz široke mreže ljudskih osobnih odnosa. Bit ćemo s Bogom »sjedinjeni« po *mjeri ljubavi* prema *cjelini Svemira*, koji je u *Bogu*. To je Chardinov »panteizam Ljubavi« ili — »kršćanski panteizam«. ** U Chardinovu »Himnu« žena je postavljena kao »simbol svih ispunjenja koja se očekuju od Svemira«. ** Ono »Vječno Žensko« povezuje Chardin i sa štovanjem Blažene Djevice Marije. Međutim, *ne* tako kao da je onaj »univerzalni Princip u Mariji personaliziran«, nego tako da se i »Marija, koja postoji u svojoj jedincatosti, univerzalizira u tom Principu«. ** Chardin je evolucionist koji je kao vjernik pobožno odan Mariji. On se suprotstavlja i K. G. Jungu kad ovaj razvoj mariologije u katoličkoj mistici želi prikazati kao »djelo žena, koje su polagale važnost na to da budu dobro predstavljene u strukturama nebeskog kraljevstva«.^^ Takvo tumačenje Chardin smatra površnim i krivim: Marijini najveći štovatelji u povijesti kršćanske duhovnosti bili su muškarci.*" Marija je za Chardina »biser Svemira«,

»» Isto, str. 151.

«« Isto, str. 162.

" Na istom mj.

<2 *Hymne an das Ewig Weibliche*, Johannes Verlag, Einsiedeln 1968; original *L'Eternel Féminin*, Aubier, Paris 1968.

«' *Biblija*, izd. Stvarnost, Zagreb 1968., str. 616.

^* *Hymne an das Ewig Weibliche*, str. 121.

8= Isto, Str. 12.3.

Isto, Str. 149.

" Isto, Str. 156.

Na istom mj.

ona je »dodirna točka Svemira s osobnim Apsolutnim, koje je postalo čovjekom.«¹ Chardin ovako shvaća Mariju: »U Mariji iščezavaju svi načini nižeg i poslovnog djelovanja, u jednoj jedinoj svijetloj funkciji: privući Boga, njega začeti, pustiti ga da prođe u Svijet.«²

Evo kako, skraćeno, glasi Chardinov Himan: »Ja sam se pojavila od početka Svijeta. Iz Božjih ruku išla sam ispred svih Eva — po planu, da kao suradnica njegovih djela u tijeku vremena dobijem na ljepoti... Preko mene sve dospijeva u gibanje i sve se međusobno sređuje... S pojavom života počela sam dobivati oblik, u svim bićima koja su bila odabrana da se na poseban način oblikuju prema mojoj slici... U živim bićima ja sam se počela najavljivati. Ali — čovjek je prvi koji je mene prepoznao, u smetenosti u koju ga je bacila moja nazočnost... Tko je mene našao, stoji na ulazu u sve stvari... Ja sam pristup u samo srce stvaranja, ja sam vrata prema zemlji, ja sam posvećivanje... Tko mene primi... bit će prihvaćen od Svemira... Ja sam usmjerena na Budućnost, na Ideal. Čim me zaustavite, čim me pokušate uzeti kao posjed u gotovu obliku, ja se moram ugušiti... Da, još gore od toga: vi me izobličujete, moju narav — geometrijski — vi stavljate naglavce... Što god me, vi ljudi, više tražite u smjeru uživanja, to se više udaljujete od mene. Čovjek, nesposoban da razlikuje varku od istine, dugo nije znao da li se mene mora bojati ili mi se pak klanjati... Ja sam bila njegova snaga i njegova alabost — njegova nada i njegovo iskušenje. Na meni se vršilo razlikovanje između dobra i zla. Konačno — možda bi me čovjek rasrdio da se nije pojavio — Krist.«³

2. Neka posebna pitanja u Chardinovu evolucionizmu

a) Kritika dosadašnje teologije

Nadahnut i prožet obrazloženim evolucionsitičkim idejama, u želji da pomogne uspjehu kršćanstva i u današnje doba, Chardin otkriva svoju dušu u intimnoj korespondenciji s prijateljima Valensinom, de Solagesom i de Lubacom. Ta pisma objavljena su u knjizi *Intimna pisma*... (Lettres intimes a Auguste Valensin, Bruno de Solages, Henri de Lubac, 1919.—1955.).⁴ Chardin u pismu Valensinu piše ovako: »Transformacija! — to znači da ono Vrhunaravno realno preraduje elemente ovog svijeta sve dok ih ne učini istinski *vi'sim i drugima*. No transformacija također znači da su prirodni elementi apsolutno nužni za izvođenje spasiteljskog djelovanja — da bi ga opskrbili prikladnim sirovinama. Kristova vrhunaravna punina oslanja se na naravnu puninu svi-

«» Isto, str. 159.

'» Isto, str. 158.

" Isto, str. 5—9.

² T. de CHARDIN, *Lettres intimes à Auguste Valensin, Bruno de Solages, Henri de Lubac*, 1919—1955; Aubier Montaigne, Paris 1972.

jeta...«[^]* Dalje piše: »Kao što se duh pojavio u čovjeku koristeći se — na neki način — skicama instinkta, tako se i ono Vrhunaravno neprekidno oblikuje nad-stvaranjem (par sur-cr ation) na e naravi.«[^]* Zbog toga »Krist je središte Svijeta, čak i u njegovim tzv. 'naravnim' zonama.«[^]* Zbog toga je nužno: 1. Zanosno surađivati »u Naporu ljudskom«, ne samo vjerno cu posluhu, nego »izvršenim djelovanjem«, kojim pripremamo materiju da dođe u višu blizinu »Plerome«, tj. da u što većem stupnju dovr avamo inkarniranog Krista. 2. U mu nom radu, i slijedeći sve šire Ideale, crpsti — u odricanju — pobjedu nad »lijenim i uskim egoizmom«. 3. Paralelno s »puninama«  ivota voljeti i njegove »praznine«, tj. providonosna trpljenja i umanjivanje sebe, po čemu Krist u sebe transformira na u osobnost.'®

Chardin smatra da teolozi danas ne obavljaju svoje zadatke adekvatno potrebama ovog vremena. Stoga pi e: »Teologija je možda najinteresantnija znanost, znanost u kojoj ima najviše stvari za *pronalaženje*. A baš se ona predočuje kao jednostavno razumijevanje sistema istina koje su sve već pronađene, sve kodificirane... Koji teolozi danas pokušavaju misliti o Kozmosu u funkciji dogmi? Osim poučavanja, potrebno je istraživanje. Teolozi sebi utvaraju da se njihova znanost svodi na ono 'dobro razumjeti to "sto je već rečeno"...« Međutim, smatra Chardin, takva njihova indolentnost čini katoličku nauku neuvjerljivom. Tako se npr. više ne bi smjelo govoriti o tome da je »du a« — kao nešto sasvim drugo — stvorena »skupa s« materijom i preegzistentnim životom, već treba reći da je ona stvorena »na temelju« preegzistentnog života i materije, formirajući s njima jednu istovjetnu organsku cjelinu, »hijerarhijsku« *cjelinu*, u kojoj se viši i niži elementi međusobno ne miješaju, nego — *uvjetuju* jedni druge — onaj viši *podupirući* ni ega (jer je više »jedan«), i niži *donoseći vi emu* ono  ime će osloboditi svoju unificirajuću moć (akt). Dolazi se do toga da postoji neka vrsta »metafizičkog« kontinuuma, tj. kompleksno i hijerarhizirano *povezivanje*  ak i *naj-duhovnijih* biti svari. »Odvojena« du a *nastavlja* svoje postojanje *ukoliko* sjedinjuje Svemir — ali na novi način, koji će biti potpuno završen u uskrsnuću. Prema Chardinu, nema od materije posve »odvojenih« du a: du a u vje nom životu samo mijenja »sferu« u Svijetu u kojemu je sve povezano.'*

Prema Chardinu, to služi kao slika za naš odnos prema Kristu. Stoga on nastavlja: »Na  nas Gospodin treba, bez obzira na to što mu naša sjedinjenost ništa ne dodaje,.., jer naša je funkcija da budemo *subjekt* Njegova djelovanja . . .«[^]*

" Isto, str. 33.
 Na istom mj.
 Isto, str. 35.
 " Isto, str. 34.
 " Isto, str. 58.
 '» Isto, str. 59—60.
 Na istom mj.

Chardin ne prihvaća načelo »sreće uživanja«, »sreće mirovanja«, nego prihvaća samo »sreću rasta«, koja spojena sa »srećom ljubiti« i »srećom klanjati se« čini »trostruko blaženstvo« koje uvijek treba da bude usmjereno »na budućnost — u nečemu što je više od mog Ja«.» Chardin se ne slaže ni s našim dosadašnjim teološkim dedukcijama u vezi s Božjom opstojnošću. On polazi od iskustva našeg »međusobnog razumijevanja«, pa kaže: »Veliko čudo jest to da bezbrojne točke gledišta u našim pojedinačnim mislima ipak u nečemu koincidiraju ...: mi razumijevamo jedan drugoga. To izmjenično razumijevanje, taj sklad duhova... zahtijeva svoj razlog koji se može tražiti samo u postojanju nekog *regulirajućeg i unificirajućeg Principa* naših individualnih percepcija .. .[^] Naš »participirani bitak« nije nešto isto s Božjim apsolutnim »Bitkom« koji pomaže, oživljava i povezuje kao da je Bog »prisutan u rađanju, u rastu i na svršetku svih stvari«.»[^]

Chardinu je kršćanstvo jedino jamstvo budućeg čovjekova opstanka i jedina »osovina spasa čovječanstva«[»], ali on ipak dodaje: »Donekle ja više nemam povjerenja u izvanjska idejna očitovanja Crkve.«[»] Kršćanstvo je njemu »više kao osovina napretka i asimilacije negoli zatvorena i dovršena cjelina.«[»] Kršćanstvo nije teorija o onom Vrhunaravnome, već je ono praksa unapređivanja Života: »Univerzalni Krist, kako ga ja shvaćam, jest sinteza Krista i Svemira.«[»] U Chardina ima i teških riječi na račun Crkve i klera, kakvi se pokazuju danas. On govori: ako se Crkva ponovno »ne reinkarnira u ljudske *realne* težnje«, ako se ona ne oslobodi »verbalne teologije, kvantitativnog sakramentarizma i suptiliziranog pobožnjaštva« — ona će nestati; potrebno je »spašavati duh i istinu«. I dalje: »Ja ne mogu više prikriti očitost da je došao čas kad kršćanski osjećaj mora '*spasiti Krista*' iz kleričkih ruku, kako bi se spasio svijet.«[»] To je Chardin rekao već 1929. godine. I kad se ne slažemo s tim riječima, dalekosežno se moramo zamisliti nad njima.

Chardin govori i protiv klasične teološke gnozeologije, pa kaže: »Meni se čini da postoje dvije vrste 'znanja': apstraktno, geometrijsko, ono *izvan traganja*, pseudoapsolutno znanje (= 'svijet ideja i načela') u koje ja instinktivno nemam povjerenja, i 'realno' znanje, koje je u *svjesnom aktuiranju* (tj. produženom stvaranju) svijeta oko nas. Prvo od tih znanja dopire do geometrije (i teologije). Drugo dopire do fizike i mistike. Ja prezirem metafiziku (u običnom smislu riječi) jer sam u njoj nanjušio (flairer) geometriju. Ali, spreman sam priznati drugu vrstu metafizike koja bi realno bila hiperfizika, ili hiperbiologija .. .«[»] U pi-

Isto, str. 65.
 Isto, str. 93 (moj kurziv).
 82 Isto, str. 94.
 «" Isto, str. 132.
 Na istom mj.
 8» Isto, str. 137.
 8° Isto, str. 140.
 " Isto, str. 182.

smu Bruni de Solagesu Chardin kaže da riječju »hiperfizika« i »hiperbiologija« želi reći to da — ni u *pitanjima teologije* — nikada nije dopušteno »napustiti razinu eksperimentalnoga« niti govoriti o »preegzistenciji božanskog Središta« u »fizikalno-vremenskom smislu. O tome je dopušteno govoriti samo kao o »ontološkom prvenstvu« u odnosu na stvorenja. To prvenstvo Chardin priznaje, ali ga radije naziva »preeminencijom« kojoj daje svojstva »autonomije, aktualiteta, ireverzibiliteta, transcendencije«, koji pripadaju Omegi kao »četiri specifična atributa.«¹ Čitav Chardinov »pankristizam«, uključujući uskrsnuće i uzašašće, jest ono »transkristovsko«, i to u smislu riječi sv. Ambrozija: »Resurrexit in Eo mundus, resurrexit in Eo coelum, resurrexit in Eo terra. Resurrexit enim coelum novum et terra nova«!, te u smislu vlastitih riječi za blagdan Uzašašća: »Čitava moja mistika! — to je spasovska snaga Kristova uzašašća.«²

Knjiga *Očekivana riječ* (La parole attendue)³ sadrži niz radova različitih stručnjaka o Chardinovim idejama, skupa s dvije Chardinove rasprave »Bilješka za služenje evangelizaciji« i »Očekivana riječ«. Tu Chardin govori: »... Ono *kršćansko* i ono *ljudsko* kao da više ne koincidiraju. Eto velike shizme koja prijeti Crkvi.«⁴ Bog bi danas, stoga, morao biti prikazivan s oznakama: »1. *Golem* i tajanstven kao Svemir. 2. *Neposredan* kao Život. 3. *Povezan* (na neki način) s našim naporima, kao i čovječanstvo. Bog koji bi svijet činio manjim od onoga ... što ga otkrivaju naša srca i naš razum, takav Bog — manje lijep od Onoga što ga mi očekujemo — nikada više neće biti taj pred kojim će zemlja padati na koljena...«⁵ Za djelotvornu evangelizaciju, mjesto postavki na razini »pojedinaac i pojedinac«, trebalo bi da danas moralisti razvijaju postavke o »čovjekovim obvezama prema zajednicama« i »prema Svemiru« naglašujući »zakon rada i istraživanja« — u društvenim, međunarodnim, kozmičkim i političkim obvezama.⁶ Danas »očekivana riječ« od teologije jest lik »Univerzalnog Krista« kao »motora, spasitelja, učitelja i završetka svega onoga što se u naše vrijeme zove 'evolucija' ...«⁷

I knjiga s naslovom *Krist Razvijatelj, Socijalizacija i religija. Znanstvena karijera* (Le Christ Evoluteur, Socialisation et religion. Carrière scientifique)⁸ sadrži prikaze raznih autora o Chardinovim idejama. U toj je knjizi i Chardinov rad »Krist kao Razvijatelj«. U njemu Chardin govori o »humanizaciji« kao o novoj perspektivi znanosti, o »spasenju i

M Isto, str. 269.

8» Isto, str. 297.

«» Isto, str. 365.

Usp. knjigu *La parole attendue*, Seuil, Paris.

Isto, str. 13.

Isto, str. 12—13.

Isto, str. 19.

« Isto, str. 28.

" Usp. knjigu *Le Christ Evoluteur, Socialisation et religion. Carrière scientifique*, Seuil, Paris.

evoluciji« kao o prividnom konfliktu u kršćanskom mišljenju te o »stvaralačkom licu Otkupljenja« kao o današnjem obliku teološkog napretka.^{^^} Chardin smatra da se danas, bez ikakve deformacije kršćanske misli, može *prijeći s* pojma »humanizacije po Otkupljenju« na pojam »humanizacije po Evoluciji«.^{^*} Krist — Otkupitelj jest Krist — Razvijatelj: njegov Križ radije simbolizira stvaralačku snagu *uspona* »preko napora« negoli samo posivno »ispaštanje za grijeh«. I Kristova »krv«^{^^} — danas — radije »cirkulira i oživljuje« negoli da bude — s emotivnim naglaskom — ponavljano »prolivena«. »Krist Objave« jest »Omega evolucije«, kaže Chardin.^{'''} Kršćanstvo će, ako postane religija »općeg napretka«, ostati religija koja »vodi unifikaciji svijeta I određenom završnom cilju« svega razvoja — u *Omegia*^{''^} U takvom kršćanstvu Bog je »Imanentan« svijetu po svojoj stvaralačkoj prisutnosti i »transcendentan« svijetu po svojoj beskonačnoj nadmoćnosti u redu Bitka.^{''^} »Organsko« ima prednost pred »juridičkim«! »Slabost naše teologije jest u tome što previše važnosti dajemo onom jurldičkom.«^{'''}

Teologija danas treba da opisuje Krista kao »vezu, kao *centar*«, kao »krunu cjelokupne evolucije«^{'''*}, a ne tek formalističko juridički i onostrano dogmatski.

Chardinova vizija evolucije svijeta ispunjena je optimizmom dubokog vjernika. To se posebno vidi u knjizi *O sreći opstanka* (*Vom Glück des Daseins*).^{'''^} Sreću treba tražiti, kaže Chardin, u svijetu koji »*nastaje*«, a ne u svijetu koji »*jest*«: »Sreća je u iskustvu sudjelovanja u *nastajanju* koje je postavljeno kao *zadatak* za ljudski opstanak«, kako sažima Chardinovu misao Karl Schmitz-Moormann u uvodu te knjige.^{'''*} Chardin razlikuje tri tipa sreće: tip »umornih« (pesimisti), tip »uživalaca« i tip »oduševljenih«.^{'''} Oni »umorni« uvijek se vraćaju u prošlost, oni drugi, tj. »uživaoci«, koriste se trenutkom, a treći »oduševljeni«, uvijek sa zanosom gledaju u budućnost. U skladu s tim, i »sreća« je »trovrсна: sreća mirovanja, sreća zadovoljenja i sreća »razvijanja«, razvijanja prema »*Najvišoj Svijesti*« Chardin se priključuje ovim trećima koji se usuđuju »na uspone do zadnjeg vrhunca«, tako da se najprije »centriramo u samima sebi«, da se potom »decentriramo« radi podizanja »drugih«, te da se, konačno, »nacentriramo« u sjedinjenju s

" Isto, str. 17.

»8 Isto, str. 23.

Isto, str. 50.

Na istom mj.

Isto, str. 117.

"2 Isto, str. 119.

i»3 Isto, str. 120.

Na istom mj.

'»^a Usp. knjigu *Vom Glück des Daseins*, Walter Verlag, Ölten, 3. izd. 1973. franc. original *Sur le bonheur*, Seuil, Paris 196b.

Isto, Str. 11.

>« Isto, Str. 17.

Isto, Str. 23—24.

»Nekim Većim od čovjeka.«¹ Ukratko, sreća je u ovome: »Najprije *hiti*, zatim *ljubiti* i — konačno — *obožavati*.« To su tri »naravne faze naše personalizacije. . .«², »sreća rasta — sreća voljenja — sreća obožavanja.«³ Međutim, u Chardina »voljenje«, »ljubav« prema »drugome« sve do same Omega, nikada ne smije biti shvaćena u smislu »posjedovati«, nego samo u evolutivno poticajnom smislu »sebe pokloniti«.

U takvim suvremenijim reinterpetacijama teologije trebalo bi, smatra Cliardin, korigirati *stare* teološke poglede, poput ovih: »1. Da Bog *apsolutno*, tj. bez ikakvih ograda može ili stvarati ili ne stvarati; 2. da on, ako već stvara, to može učiniti s pomoću Utjelovljenja ili bez njega; 3. da je on, kad se već utjelovio, mogao to učiniti želeći muku ili je ne želeći.«⁴

b. Razvoj Svijeta prema Omegi: Utjelovljenom Bogu

Oblikovatelj cjelokupne evolucije Svemira jest »Univerzalni Krist«, koji, kao »Ljubav«, sjedinjuje sve u sebi, bez miješanja. O Omegi Chardin postavlja tri teze: »1. Objavljeni Krist nije ništa drugo osim *Omega*. 2. Kao Omega, on se pokazuje dostiživim i nužnim u svim stvarima. 3. On je — konačno — da bi se konstituirao kao Omega, morao — kroz muku svog Utjelovljenja — osvojiti Svemir i dati mu *dušu*.« »Ipsa est qui replet omnia« (Kol 2, 10; Ef 4, 9)! On je taj za kojeg je rečeno »Omnia in omnibus — Christus« (Kol 3, 11). Svemir je dakle *fizički* »ispunjen utjecajem Omega, njegove *nadčovječanske* naravi«; nazočnost »utjelovljene Riječi prožimlje sve kao *univerzalni* element«, kao »najnutarniji, beskonačno bliz i istodobno beskonačno dalek *Centar*.«⁵ Sve oko nas jest »kristificirano«, i uvijek može biti više kristificirano. Taj »pankristizam« nema, međutim, u sebi ništa panteističkog.⁶ Takva »vjera u Krista, Univerzalnog Krista, neobično je plodna u moralu i u mistici.«⁷ Kao »Univerzalni« Krist je pobijedio čak i »smrt«: On je njoj, fizički dao vrijednost *metamorfoze*. S njime je — kroz smrt — Bog prodro u svijet.⁸ Kristovo uskrsnuće ne smijemo više shvaćati kao »sitan individualni revanš«: »Uskrsnuće je nešto mnogo više..., ono je silan kozmički događaj ... Krist zrači nad svim Svemirom, kao *Savjest i Aktivnost* koja se nudi...«⁹

¹ Isto, str. 30.

Isto, str. 36.

² Isto, str. 37.

Isto, str. 45.

³ Usp. T. de CHARDIN, *Mein Weltbild*, Walter Verlag, Freiburg I. Br., str. 85—86.

⁴ Usp. T. de CHARDIN, *Mon Univers*, Seuil, Paris 1965., str. 40—41.

⁵ Isto, str. 43.

⁶ Isto, str. 45.

Isto, str. 52.

⁷ Na istom mj.

O Euharlstiji može se to isto reći: »Kad izgovorim riječi 'Hoc est Corpus meum', ono *Hoc* primarno je kruh. 'Sekundarno', u drugom iskoračaju čitave prirode, materija sakramenta jest Svijet u kojem se širi nadčovječanska nazočnost Univerzalnog Krista... Svijet je konačna i prava Hostija u koju Krist — malo-pomalo — stalno sliazi, do ispunjenja njezina vremena ..

Kristifikaciju svijeta Chardin shvaća u širokim, radno nadahnjujućim kontekstima svoje postavke: »U Svemiru je svako materijalno nastojanje oko *rasta* .. . *za duh*, a svako duhovno nastojanje oko *rasta* jest... *za Krista*.«- Ovdje se posebno misli na čovječje djelovanje koje je usmjereno na »povećanje Svijesti (tj. Bitka) čovječanstva«, na »znanstveno istraživanje Istine« i na »organiziranu težnju prema *boljim* društvenim uvjetima.«'^ Na tim područjima »oni koji ljube Univerzalnog Krista nikada ne bi smjeli dopustiti da ih netko nadmaši u *nadi i smionosti*.«^^ Usprkos svim našim ograničenjima i padovima u nastojanju oko takva produhovljenja materije. Univerzalni Krist nastupa kao »vješt kipar prema nedostacima mramora.«.'^ Znanstvena i mistična dostignuća stoje povezana kao »polovi«: »Kao što nam znanost na donjim granicama materije pokazuje nekakav eterički fluid u koji je sve uronjeno i iz kojega sve emergira, tako nam se na gornjoj granici Duha otkriva mistička sredina koja optočuje sve i prema kojoj sve konvergira .. .«'^ U toj »bogatoj i živoj sredini« Mističkoga akcija i kontemplacija. Jedno i Mnogo, Duh i Materija povezuju se onako kako to najbolje odgovara »Unio CreatriK«'^ što je proizvodi Univerzalni Krist, iz kojega i izlazi energija Svemira: tu biva »prokletim« samo ono »što okreće leda sjedinjenju Duha.«'^**

Prihvatajući rast »duha« u nadahnućima ostvarivanja Omege, mi izvršavamo čin »pre-adhezije«, u kojem se »unaprijed hvatamo za Boga (Voraus-Anhangen), za opsolutno u svemu«! Tada više ne možemo reći koja je od dvije milosti za nas veća: »Pronaći Krista da dade dušu materiji, ili pronaći materiju da učini dohvatljivim Univerzalnog Krista.«.'^* Cjelokupna evolucija jest od Boga, kao Univerzalnog Krista, ona je transformacija materijalnoga ili »Mnogoga« u ono duhovno — »Jedno«: »U početku osjetilnog svijeta bijaše ono Mnogo; i to Mnogo — gotovo kao nerastavljivi blok — u privlačenju Univerzalnog Krista, koji je u njemu proizveden, uspinjalo se prema Duhu.«'^" »Unio Creatrix ovdje postaje »Unio Redemptrix«! S time je u Chardina povezan problem Zla u svijetu. Chardin ga rješava drukčije no što se to do sada pokušavalo u teo-

Isto, str. 55—56.

"» Isto, str. 61.

Na istom. mj.

Isto, str. 68.

"2 Isto, str. 71.

1»' Isto, str. 72.

Isto, str. 77.

Isto, str. 78.

Isto, str. 81.

logiji: »zlo« nuždan je korelativ stvaranja svijeta kroz evolutivno »fieri (nastajanje)«, pi-i čemu Krist, kao »Univerzalni« fizički faktor Svemira, po svojoj »biaksalnoj« naravi, *antropogenetskoj i Kristogenetskoj*, selektira ono »Mnogo« u vlastito »Jedno« sjedinjujući komplementarne parove »Biće od sebe« i »participirajuća bića«, slično sjedinjenju fizičkih parova »masa-brzina« i sjedinjenju psihološkog para »umnost-ljubav«.'^'

U knjizi *Himan Svemira* (Hymne de l'Univers)^" objavljeni su Chardinovi radovi: Misa na oltaru Svijeta; Krist u materiji; O duhovnoj moći Materije.

Svakodnevna misa ovdje prima kozmičku funkciju, dobiva planetarnu dimenziju. Kristovo Tijelo postaje tijelom Svijeta, unoseći vatru u svijet, vatru što daje polet i zdravlje: »Učini, Gospodine, da vjerujem, da mi nikakav otrov danas ne naškodi, da me nikakva smrt ne ubije, da me nikakvo vino ne opije, učini da Tebe otkrijem i Tebe osjetim u svakom stvorenju.«'-* Kad Chardin govori o »Kristu u Materiji«, on nije panteist; on samo tumači riječi sv. Pavla o Bogu koji je »sve u Svemu« (en pasi panta Theos). Tu se ne radi o »poistovjećivanju« Boga i svijeta, tako da Boga biva sve, nego o diferencirajućem i komunicirajućem djelovanju ljubavi, u kojem Bog, kroz sjedinjujuću snagu Ljubavi, ali bez miješanja, postaje »sve u svemu.«'^" Za Chardina je materija nešto »sve-to« jer — u njoj je *inkarniran* Krist. Iz Krista potječe i »duhovna moć materije«. Stoga Chardin u ushITU pjeva: »Očeliči se u materiji, Sine Zemlje, ... jer ona je izvor i mladost tvog života... Ti trebaš ulje za svoje udove, krv za svoje žile, vodu za svoju dušu, ono zbiljsko za svoju spoznajnu moć... Nikada, nikada, ako želiš živjeti i rasti, ne možeš reći materiji: 'Dovoljno sam te gledao, obletio sam oko svih tvojih tajni — uzevši od toga ono što zauvijek može hraniti moje mišljenje'... Nikada, dakle, ne reci kao neki ljudi: 'Materija je istrošena (zerbraucht), materija je mrtva!' Do posljednjeg trenutka vremena bit će materija mlada i raskošna, zračeca i nova za onoga koji to hoće. Dakle, ne ponavljaj više: 'Materija je osuđena — materija je zla'. Došao je netko tko je rekao ...: 'Ovo je moje Tijelo'... Ona je u nevinom dodiru s onim što je 'Sve u svemu'. Kako je lijep duh, kad — ukrašen svim bogatstvima zemlje — sebe uzdiže! Kupaj se u materiji. Sine čovječji. .. Bori se u njezinoj struji i pij njezine valove! Ona je nekada zibala tvoju podsvijest, ona će te dovesti do Boga.«'^^

Chardin pjeva i *Himnu Materiji*: »Blagoslovljena da si, o materijo, ... koja nas siliš da radimo, ako hoćemo jesti... Blagoslovljena da si, o moćna Materijo, nezaustavljiva Evolucijo, uvijek novorođena Stvarno-

Isto, str. 76—77.

1" T. de CHARDIN, *Hymne de l'Univers*, Seuil, Paris 1961. Naslov njem. izd. *Logesang des Alls*, Walter Verlag, 5. izdanje 1978.

12» Isto, str. 28.

Isto, str. 69.

»" Isto, str. 81—82.

sti. .. koja nas prisiljavaš da uvijek dalje slijedimo Istinu. Blagoslovljena da si, o sveopća Materijo, beskonačno trajanje, eteru bez obala — trostruki bezdane zvijezda, atoma i generacija, koja nam otkrivaš dimenzije Boga ... Bez tebe. Materijo,... živjeli bismo lijeni, nepokretni... neznalice o samima sebi i o Bogu. Ti udaraš i povezuješ,... Ti, soku naših duša, ruko Božja, Tijelo Kristovo! Materijo, ja te blagoslivljam! Blagoslivljam Te i pozdravljam, sveopća potenciju približavanja i sjedinjenja, ... skladno vrelo duša, jasni kristalu, od kojeg se dobiva novi Jeruzalem. Ja te pozdravljam, stvarateljskom snagom ispunjena, božanska Sredino, od Duha pokretani oceanu, zvuku, koji je oblikovala i dušom obdarila Utjelovljena Riječ... Nosi me tamo, o Materijo, kroz patnju, rastavljanje i smrt — nosi me tamo gdje će konačno biti moguće nevino zagrliti Svemir.«¹ Chardin smatra da je materija nešto nužno da bi duh mogao nastupiti na zemlji. Ali, kad Chardin materiju naziva »vrelom duše«, izvorom duše, on pod tim misli na materiju kao na *pretpostavku* za pojavu duše. Time on ne misli na to da je materija samo »počelo« za dušu. »Počelo« duše, duha jest Omega, kao Apsolutni Centar svih centara emergencije, pa i emergencije čovječe reflektivne duše.

U knjizi *Znanost i Krist* (Wissenschaft und Christus)² doneseni su Chardinovi radovi: Univerzalni Krist; Znanost i Krist; Kršćanstvo u svijetu; Moderna nevjera; Nadčovječe — Natkrist — Nadljubav; Katolicizam i znanost; Ekumenizam; O religioznoj vrijednosti istraživanja; Može li biologija — razvijena do kraja — dovesti do toga da emigriramo u Transcendenciju; Istraživanje — rad i molitva, itd. Chardin se ne slaže s mišljenjima da naš svijet »tone u ateizam«. On smatra da radije treba reći da »svijet trpi zbog nezadovoljnog teizma.«³ Izvor moderne nevjere treba vidjeti u tome što se u Crkvi pojavila »ilegalna shizma« rastavljanja »vjere u Boga« od »vjere u svijet.«⁴ Danas teološko mišljenje treba transponirati u kontekste *dinamike stvaranja* naglašavajući *relatio radicalis dependentiae* između »stvarnog bitka« i »Stvarateljskog Bitka«, u smislu dinamičke dogradnje Svijeta kao *organički* (ne samo jeridički) povezana s *Kristom*. Krist je smisao, svrha i pokretačka snaga ukupne Evolucije, kao procesa sjedinjenja materijalnog Mnogoga u konvergiranju prema Jednoti duha. »Kristogeneza« treba da se pojavi kao »sublimacija Kozmogeneze.«⁵ »Ja ne činim ništa drugo«, piše Chardin, »osim toga što u pojmove fizičke zbiljnosti prenosim juridičke izraze, u koje je Crkva postavila svoje vjerovanje.«⁶

Chardin često Ističe »primat organskog nad juridičkim«⁷ dajući time religioznu vrijednost radu, znanstvenom istraživanju i tehničkom stva-

ra Isto, str. 89—90.

T. de CHARDIN, *Wissenschaft und Christus*, Walter Verlag, Freiburg i. Br.

1" Isto, Str. 19.

"5 Isto, Str. 20.

"« Isto, Str. 30.

Isto, Str. 30.

Isto, Str. 43.

ranju — što su redom čovjekova »najviša dužnost« i njegovo »sveto poslanje« za »čovjekov uspon prema uvijek rastućem jedinstvu i oduhovljenju«. [^]* Bez Omega materija nije sposobna ni za što, »materija nije čvrsti temelj Svijeta ona je *samo pravac* na kojem stvari sve više iščezavaju — ukoliko više gube od svog Jedinstva«. [^]'' U ovakvoj koncepciji kršćanstvo više ne ulijeva opijum defetističke pasivnosti u ljude već otkriva — prema Bogu pokazujuću — opojnost veličanstvene Zbiljnosti koju treba otkrivati kroz prodore po čitavoj fronti Svemira«. [^]'' Nova kristologija treba da bude koncipirana tako da u njoj kršćanstvo bude obrađeno kao *religija istraživanja i djelotvorne snage*. ^{^^} Chardin smatra da se svijet neće obratiti nebeskim nadama kršćanstva, ako se kršćanstvo prije toga ne obrati nadama Zemlje s nakanom da ih tek tada pobožanstveni [^]'', stvorivši teren za razvoj »nadjudskog, natkristovskog i natkaritativnog«. [^]'' To će se izvršiti evolucijskim spajanjem »cerebralizacije i socijalizacije«. [^]'' Kršćanstvo treba da počne *ljubiti* evoluciju [^]''', jer je ona organički vodi dovršavanju Omega. Stara suprotnost »ili nebo ili zemlja« treba da se u kršćanstvu korigira na način »prema Nebu kroz dovršavanje Zemlje«. [^]''

U knjizi *Nastup čovjeka* (L'apparition de l'homme) [^]'' Chardin raspravlja o postanku čovjeka s refleksnom sviješću ili sa »sviješću druge potencije« — ukoliko samo čovjek posjeduje značajku »bića koje *zna da zna* [^]iM[^] Čovjekove »čestice« svjesne refleksije evolutivno prelaze u [^]o-refleksiiu ^{^^}'', koja dalje evolutivno prelazi u sveopću *simpatiju* ili — kako Edouard Le Roy bolje kaže — u »konspiraciju« [^]'', u značenju evolutivnog razvijanja »smisla za vrstu«.

U kontekstu ideje »Nadčovještvo — Natkrist — Nadljubav« Chardin je u knjizi *Konstruirajmo zemlju* (Construire la terre) [^]'' lozinkom »spasimo čovječanstvo« uputio poziv svijetu. U toj knjizi pledira se za gradnju temelja za »jedan zajednički Credo« čovječanstva. Chardin smatra da je pravo ime komunizmu »terenizam« [^]''', a terenizam nije dostatan za čovjekov spas, jer u terenizmu »ljubav biva ubijena«. [^]'' Međutim,

- "« Isto, str. 30—32.
- Isto, str. 54.
- »" Isto, str. 149.
- >" Isto, str. 153.
- Isto, str. 172.
- 1" Isto, str. 202.
- "» Isto, str. 211.
- Isto, str. 228.
- 1" Isto, str. 284.
- "« T. de CHARDIN, *Das Auftreten des Menschen*, Walter Verlag, Ötten 1964; frane, original *L'apparition de l'homme*, Senil, Paris 1956.
- 1" Isto, Str. 298.
- Isto, Str. 313.
- 1" Isto, Str. 340.
- Isto, Str. 343.
- Usp. T. de CHARDIN, *Construire la terre*, Seuil, Paris.
- Isto, Str. 7—8.
- "5 Isto, Str. 8.

chardin ovdje iz kršćanstva, ukoliko ono danas najizrazitije propovijeda ljubav, ne isključuje »nikoga on onih koji — izričito ili uključno — vjeruju u *Ljubav*«.^^^ Chardin ovdje misli da je prošlo vrijeme nacija; radi se o tome da posiječemo stare predrasude te da *konstruiramo Zemlju*, ako ne želimo izginuti.'" Temelj za »zajednički Credo« čovječanstva može danas biti uvjerenje da »Svemir napreduje i da smo svi mi dužni činiti sve da bi on napredovao«.***

Knjiga *Budućnost čovjeka* (L'Avenir de l'homme)** obraduje u još širim kontekstima evolucije čovjeka. Govoreći o značenju »ljudskog podruštvljenja u prirodi«, Chardin naglašava kako je u materijalnom svijetu *život* »središnja pojava vitalizacije«; potom, da je na području misaonog života *podruštvljenje* »bitna pojava počovječenja«, i konačno — da je u nastajanju ljudskog društvenog organizma *Crkva* »osovina (ili jezgra) okupljanja«''', jer — samo Crkva, i to u kršćanskom usmjerenju, može voditi »prema *Gore* preko *Naprijed*«, do pojave onoga »*Ultra-ljudskog*«^^

c. Problem zla

U vezi s problemom »zla« Chardin dosadašnja tumačenja istočnog grijeha smatra vrlo uskim. On prigovara teozolima: »Temeljna je ideja istočnog grijeha: aktualni Svemir rođen je iz neke pogreške... Pripazimo kako se često egzegeti, želeći da spase slovo, odriču duha, ili ubijaju duh. Mi (neki teolozi) nastojimo sačuvati mišljenje: \. o padu koji je pogodio samo jednu vrstu; 2. o potopu koji je uništio samo jedan kutić zemlje. A *smisao* Biblije jest očit: grijeh je izvor *svakog* zla; potop je uništio *sav život*, osim živih bića u Noinoj lađi... Kapadočani: *Tunicae pellaeae* — *humanitas*.. .«'^ Na pitanje odakle je došlo zlo u svijet i odakle to da se »materija i zlo« međusobno povezuju Chardin odgovara povezujući »zlo« s komponentom *Mnogoga* u materiji i »dobro« s naravi *Jednoga*: »Već prvi sjedinjeni bitak (Prvi Adam)« *raspao se* u pluralističko *Mnogo*, te divergirao prema materiji. Time smo došli pred dilemu da je »zlo« pluraliziralo Svijet zbog nekog grešnog čina, ili da je Svijet proizveo Zlo već od prvog trenutka — slično kao predmet svoju sjenu, i to stoga što je Svijet pluralan, nesavršen, evolutivan. Koje god od tih dvaju rješenja prihvatimo — samoj »Unio Creatrix«, tj. stvarateljskom sjedinjenju, kao posebna značajka pripada to da je ona ujedno »Unio Redemptrix«,

Isto, str. 12.

Isto, str. 16.

"8 Isto, str. 43.

Usp. T. de CHARDIN, *Budućnost čovjeka*, CUS, Split 1970; na francuskom *L'Avenir de l'homme*, Seuil, Paris 1955.

i« Isto, str. 206—213.

>> Isto, str. 252—257.

"2 T. de CHARDIN, *Lettres intimes à Auguste Valensin ...* (usp. bilj. 72), str. 123—124.

tj. otkupiteljsko sjedinjenje. Čini se, smatra Chardin, da Bog nije mogao drugačije stvarati — kad je već trebalo da stvori »nesavršeno« i »pluralno« biće koje se kroz evoluciju »usavršava do savršenstva u Omega« i koje se »sjedinja« u stupnjevanjima evolucije — sve do Omega. »Čini se da Bog nije mogao stvarati a da istodobno ne poduzima borbu protiv Zla, sadržanog u onom Mnogome.«¹ U toj koncepciji zla, smatra Chardin, ne pojavljuje se više problem zla u svojoj oštrini: »Ne zbog svoje *nemoci* ..., nego snagom *vlastite strukture Mnogoga* kao 'Nihil creabile'... Bog, da bi stvarao, ne može postupiti drukčije nego tako da, koristeći se tapkajućom igrom velikih brojeva, malo-pomalo sređuje i vodi evoluciju do sjedinjenja ... onoga neizmjernog mnoštva ... krajnje jednostavnih i jedva svjesnih, pa zatim malo-pomalo sve prorjeđenijih, kompleksnijih i konačno sa sviješću obdarenih elemenata u Svijetu. Što je pak drugo ona neizbježna strana — uz takav proces — namjeravanog uspjeha, osim to da se mora računati s određenim brojem promašaja, otpadaka (*Abfälle*)?«² Ti su promašaji, otpaci: »Disharmonija ili fizičko raspadanje u predživim bićima, patnja živih bića, grijeh na području slobode; nema takvog reda koji — označen kao *red u formiranju* — u sebi, na svim stupnjevima i sasvim dosljedno, ne bi uključivao werec/.«³ Drugim riječima: nije u pitanju Božja svemogućnost, nego sama *narav* »neorganiziranog Mnoštva« kao neizmjernog broja mogućnosti, koje su — u evulucijskom selektivnom »sređivanju«, odnosno »ujedinjavanju« — podređene »igri slučaja« i igri statističke »neizbježnosti nusprodukata« što idu skupa s planiranim i uspjelim »produktima« od Boga »dirigiranog« formiranja evulucijskog tijeka.

Chardin ne prihvaća dosadašnje povezivanje zla u svijetu s »istočnim grijehom« što bi ga počinio jedan jedini čovjek — Adam, pa opominje: »Crkva može pogledati istini u oči samo ukoliko univerzalizira prvog i drugog Adama.«⁴ Istočni grijeh, izvorno zlo, treba povezati uz činjenicu *postojanja* parcijalnih ili *participativnih bića*. »Istočni« je grijeh popratna pojava svakog *bića in Fieri*, on je »*naličje* svakog stvaranja«, tako da, strogo shvaćeno, nema prvog Adama. Pod tim imenom sakriva se jedan opći, nesavladivi zakon povratka na nešto lošije (reverzija) ili u izopačenost (perverzija): — *otkupnina za napredak*. Istočni grijeh nije, dakle, samo neka »zemaljska bolest«, niti je on vezan samo za »ljudski rod«. ⁵ U takvoj je hipotezi »moralno zlo« povezano s »fizičkim zlom«, a misaoni parovi »napredak-stvaranje, grijeh-pad, bol-otpupljenje bivaju tri fizički nerastavljiva člana koji se međusobno kompenziraju i legitimiraju, i sva *tri moraju biti povezana* da bismo mogli

¹» T. de CHARDIN, *Mein Universum*, str. 82.

¹ T. de CHARDIN, *Mein Weltbild*, str. 59—60.

²« Na istom mj.

T. de CHARDIN, *Mein Glaube*, str. 50.

Isto, str. 52—53.

Na istom mj.

adekvatno shvatiti smisao Križa¹. Glavna je znanstvena teškoća za dosadašnje shvaćanje o »istočnom grijehu« to što »nema nikakvog vjerojatnog mjesta za Adama, i još manje mjesta u našim povijesnim perspektivama za raj zemaljski². Stoga, radije, treba reći: »Istočni je grijeh izraz, prijenos personifikacije... onog vječnog i univerzalnog zakona grijeha koji snagom same situacije onoga 'esse in Fieri (postojati na način Nastajanja)' postoji u čovječanstvu«, dok su Adam i Eva samo »slike čovječanstva na putu prema Bogu³. U takvoj koncepciji »istočnog grijeha«, / drugi Adam — Krist biva, u kontekstima Mesije i Otkupitelja, shvaćen kao *Univerzalni Krist* ili kao »Krist Evolucije«.

3. Završni osvrt

Sažetak svog vjerovanja dao je Chardin u prikazu *Moja vjera* (Mein Glaube) u riječima: »Ja vjerujem da je Svemir evolucija! Ja vjerujem da evolucija ide prema Duhu! Ja vjerujem da se u čovjeku duh dovršava kao nešto osobno! Ja vjerujem da je ono najviše Osobno Univerzalni Krist.«⁴ Pod izrazom »duh« Chardin, kako on sam kaže, shvaća »duh sinteze i sublimacije⁵«, duh koji je »rođen u krilu i u funkciji Materije⁶«. »Vjera u neumrlost« ovdje je temeljena na kvaliteti duha, ukoliko taj ne dopušta »nikakvu proračunljivu granicu u vezi s produbljivanjem spoznaje i ljubavi⁷«. Ovdje »hominizacija« dovodi do »povijesnog Krista« koji djeluje u evoluciji svijeta kao »Univerzalni Krist« u kojem pak sjemenke osobnosti *konvergiraju* po *evoluciji* u samog *Boga*⁸ kao »Centar centra« evolucijskih emergencija. Tu je »istočni grijeh« samo »globalni modalitet evolucije«, a ne poseban element u nizu drugih događaja.⁹ U takvom kontekstu čak se i »čudo« više ne shvaća kao do sada, naime, kao određeno pojedinačno »čudo«, nego kao *životonosni opći uspjeh* vjerovanja u *Isusa*¹⁰. Ovdje više ne smijemo na »Prvog Pokretača« gledati iz kuta »unatrag«, nego iz kuta »unaprijed«: »Od vremena Aristotela gotovo se nije prestalo konstruirati 'model' Boga prema tipu izvanjskog, *a retro*, djelujućeg Prvog Pokretača. Otkako je u našoj svijesti emergirao 'evolutivni smisao', nama fizički više nije moguće predstaviti ili obožavati ništa osim Boga koji je organski Prvi Pokretač, *ab ante*...«¹¹ Konsekvencije postavke o takvom »organičkom Prvom

¹» Isto, str. 53.

²0 Isto, str. 59—60.

³> Isto, str. 60—61.

Isto, str. 115.

Isto, str. 116.

Isto, str. 129.

Isto, str. 130.

Isto, str. 131.

¹" Isto, str. 161.

²S Isto, str. 178.

Isto, str. 193.

Isto, str. 284.

Pokretaču *ab ante** razrađuje Chardin opširno u djelima *Ljudska pojava* (Phénomène humain) i *Božanska sredina* (Milieu Divin). O tim djelima trebalo bi posebno govoriti! Mi to ovdje ne činimo zato što su ta dva djela široj javnosti poznatija od djela koja su osvijetljena u ovom prikazu, te zato što nam to ne dopušta vrijeme ni prostor, predviđeni za jedno predavanje.'''

Chardinovu vjeru pokazuje slika Krista sa zračećim Srcem koja je bila na njegovu radnom stolu, i na čijoj je *prednjoj strani* Chardin napisao ovo:

»Bog — evolucijef
Kristovski svijet — Nad-Krist!
Isus: srce svijeta. Bitak i Pokretač evolucije!«

Na stražnjoj strani napisao je Chardin ovo:
»Srce Isusovo!

Introibo ad altare Dei: ići naprijed kroz sadašnjost!
Srce Isusovo: Pokretač evolucije i Srce evolucije!
Trans-Krist: srce materije!
Božji 'Oltar': Isus — središte!
Srce srca svijeta: The golden glow (zlatni sjaj)!
Srce Božje (core, jezgra, srčika): Radovati se Svijetu!
Aktivirajuća snaga kršćanstva: srž svih energija, kozmičko uvijanje u
Omegi, Srce Božje, vrata kozmogeneze!
Žarište, pol: strujanje kozmičke konvergencije. Bog evolucije, univerzalni
(!) Isus!
Psihički pokretač: žarište svake (cjelovite) refleksije, osovina kozmičkog
uspona (Vortex) i izlaženja (Akme = vrhunac) i Srce srca Svijeta!
Žarište najviše i univerzalne energije!
Središte kozmičkih sfera kozmogeneze!
Srce Isusovo, srce evolucije, *ujedini me sa sobom.*«^^^

Navedene riječi izražavaju sažetak Chardinove misaonosti u vjeri kršćanina i vjere u misaonosti znanstvenika, filozofa i teologa u susretu s dostignućima suvremene znanosti.

U knjizi *Teilhard de Chardin i problem misaone slike svijeta* (Teilhard de Chardin und das Problem des Weltbilddenkens) objavljena su predavanja i rasprave održane na 10. zasjedanju Instituta Gorres Gesellschaft za susrete između prirodoslovne znanosti i teologije. U toj knjizi govori se o »hiperfizici« T. de Chardina, o »materiji« kao o izvoru du-

*1 T. de CHARDIN, *Le Phénomène humain*, Seuil, Paris; usp. također *Le Milieu Divin*, Seuil, Paris. Usp. prijevod prve knjige s naslovom *Pojava čovjeka* izdanim u Beogradu. Usp. također moju knjigu *Filozofski pristupi Bogu*, CUS, Split 1980., str. 189–225.

*2 T. de CHARDIN, *Mein Glaube*, str. 289–290.

ha, o »viziji budućnosti i paruziji: o evoluciji u smjeru Točke Omega«. Freiburški (Švicarska) profesor N. A. Luyten, na temelju svoje *ultrafizike* u kojoj su »materija i duh spojeni u jedno isto koherentno i homogeno objašnjenje svijeta«, prigovara Chardinu što izbjegava dualizam »materija-duh«.*** Chardinovo »rješenje« ne rješava već »prikriva problem«.*** Profesor Koessler pokušao je braniti Chardinovu ideju asociirajući na dostignuća u kompjutorskoj tehnici. Luyten je odgovorio: kompjutor je samo komplicirani stroj u kojem se odigravaju mehanički procesi kao i u ostaloj prirodi.. . Duh može, kao on sam, tj. kao *samstvo*, »razumijevati misao«, dok se kod kompjutora ne može govoriti o »samosvijesti«.***

Profesor H. Dolch, u svom predavanju o »Viziji budućnosti i o paruziji« u Chardina, sa simpatijom prihvaća Chardinove ideje, te kaže kako je Chardin tri glavne etape svog duhovnog puta označio kao: »Grimiz materije. Zlato duha. Sjaj nastajanja« — svega u Jednome.*** Nameće se asocijacija na tri faze prekaljivanja željeza, koje su poznate svakom metalurgu: crveni, žuti i bijeli sjaj. Željezo, kao nešto jedno, kroz te tri faze postaje tekuća vatra. Chardinova »kozmička tvar«, kao prattvar za »materiju« i za »duh«, dobiva svoju prvu razinu ostvarenja kada i ukoliko postane »prostorna i vremenska tvar« (tj. materija kao što je poimaju fizičari i kemičari); svoju drugu razinu postiže onda kad kozmički princip svijesti postane svjestan samoga sebe (u čovječjem duhu), a treću — kad sama evolucijska stvarnost i Krist kao Omega postanu spojeni — točnije rečeno, kad postane *vidljivo njihovo zajedničko djelovanje* (paruzija). U svjetlosti »epifanije«, tj. povijesnog »Bogojavljenja« u Kristu, Chardin gleda »božansku vatru« — u svakom »stvorenju kao takvom«! Time povijesna »epifanija« biva »*diafanija*« ili — gledanje Boga *kroz svaku stvar*. »Diafanija« ne niječe epifaniju, kako se često tvrdilo. Proces u svijetu jesu *diafanije Bitka* na temelju djelovanja kozmičkog ili *Univerzalnog Krista*, sve dotle dok ne bude završena evolutivna sinteza Svijeta u Omegi kao sveopćem mediju i Centrumu evolucionih emergencija, tj. dok se ne ostvari Paruzija ili konačno gledanje Krista kao Plerome, Punine Bitka .. .'^^

Luyten je u svom govoru u raspravi prigovorio: Prema svemu tome čini se da nije materija usmjerena na *Duh*, nego *Duh* biva samo materijalno shvaćen i opisivan. Ja mislim, kaže Luyten, da je to razlog konačnog razočaranja koje ostaje »kao gorak okus, ako se Teilharda ozbiljno čita«. Dolch je odgovorio: Reći ću jednu usporedbu! Neki misle da je

Teilhard de Chardin und das Problem des Weltbilddenkens, Verlag Karl Alber, Freiburg i. Br. 1968., str. 122.

18-1 Isto, str. 123.

"5 Isto, str. 130.

»8« Isto, str. 157.

1" Isto, str. 158.

Teilhard — *luka*. Međutim, on je u najboljem slučaju *svjetionik*. Ako pak netko vozi prema svjetioniku misleći da je svjetionik luka, nije za to kriv svjetionik, nego loš kormilar. Chardinovo djelo nije tek nekakva »dosjetka«! Chardinovo djelo jest znanstveno uvjerljiva »objava jedne Istine«¹⁸ koju ne možemo tek tako odgurnuti u stranu. *Svjetionik* osvjetljuje put prema luci! Chardin, upozoravajući na svojevrsne »grebene« u moru Cjelovitosti istine, »osvjetljuje« *usvijetne* putove prema *izvansvijetnome Bogu*, kao *Alfi* i *Omegi* usvijetnih evolucijskih procesa.

¹⁸ Isto, str. 164–165.